

Mértékadó

Kultúra • Tv- és rádióműsor

2024. április 22–28.

Végső hazatérés Valuskával
Emlékezés Eötvös Péterre

Magyar fotóművészek Amerikában (1914–1989)

A Böhm-gyűjtemény a Bibliamúzeumban

Film:

A sógun, True Detective, Az elit alakulat

Fotó: Nagy Attila

Végső hazatérés Valuskával

Emlékezés Eötvös Péterre

Nem rajongóként, inkább naprakész érdeklődőként, drukkerként követtem az elmúlt negyed évszázadban Eötvös Péter pályafutását azután, hogy a *Három nővér* 1998-as lyoni ősbemutatójával a kortárs zeneirodalom legsokoldalúbb és legjelentősebb operaszerzőinek sorába lépett. Szinte kizárólag megrendelésre komponált, a felkérésekhez igazodva különböző nyelvű librettókra. Erős inspirációt jelentett számára az általa kiválasztott és feldolgozott irodalmi mű eredeti szövege; ahogyan vallotta is: mindig az adott nyelvből, kulturális közegből kiindulva teremtette meg a témához illeszkedő atmoszférát.

Eötvös rengeteget olvasott, és mestersege szerint azonnal transzformálta a rá gyakorolt hatásokat. „A kilencvenes évek óta érezhető a műveimen, hogy a halláson keresztül kezdek el látni, majd láttatni valamit. A zeném nem illusztrál, ellenkezőleg, képet teremt. Én hozom létre a képet” – mondta a BMC könyvtárában lezajlott interjú keretében, amikor *A kékszakállú herceg vára* párdarabjaként megálmodott *Senza sangue* (*Vértelenül*) című egyfelvonásosáról kérdeztem.

Nincsenek „egyforma”, egymásból fakadó vagy egymásra épülő munkái, mert

Eötvös nem valamiféle speciális saját stílus kifejlesztésére, illetve annak folyamatos alakítására, önismétlő érvényesítésére törekedett; sokkal inkább arra, hogy valamennyi zenedrámájának egyediséget, „egyéniséget”, minden értelemben önálló hangot adjon. Hasonlóan járt el a *Fin de partie* (*A játszma vége*) esetében a summázó Kurtág György, aki egyetlen operájában az ír Samuel Beckett abszurdját emelte át (franciául) a zene világába, egészen kivételes szimbiózisban az író szellemiségével, a csöndes, hűvös apokalipszis aurájával.

Eötvös Pétert alkotóként megragadta a tradicionális japán kultúra, a klasszikus és

kortárs irodalmárok közül Anton Csehov (*Három nővér*), Jean Genet (*A balkon*), Tony Kushner (*Angyalok Amerikában*), Gabriel García Márquez (*A szerelemről és más démonokról*), Albert Ostermaier (*Paradise reloaded/Lilith*), Roland Schimmelpfennig (*Az Aranysárkány*), Alessandro Baricco (*Vértelenül*), az akkor még nem Nobel-díjas Jon Fosse (*Álmatlanság*)... Az említettek közül fakadóan orosz, francia, angol, német, olasz nyelvű szövegekre komponált.

Első közvetlen Eötvös-élményem 2000 tavaszán Szabó István filmrendező színrevitelében a *Három nővér* hazai premierje az Operaházban; később, 2017-ben ugyanitt *A szerelemről és más démonokról*, 2018-ban pedig az Erkel Színházban a *Senza sangue* (*Vértelenül*) – valamennyi a szerző vezényletével. Köztudottan kiváló, világszerte jegyzett karmester volt, aki kiterjedt működésével, CD-felvételeivel rendre zenetörténetet is írt; nem beszélve arról, amikor a saját műveit dirigálta.

Világpremier 2021. november 5-én a Művészetek Palotájában; a – száz éve született – Cziffra Györgyre emlékező zongoraverseny, a *Cziffra Psodia* hangzott el Balázs János szólójával. Ezúttal nem Eötvös, hanem Mikko Franck állt a Francia Rádió Filharmonikus Zenekara élén. A zeneszerző gyakori vendég volt a Bartók Béla Nemzeti Hangversenyteremben; amikor nem vezényelt, kiemelt koncerteken, jeles kortársait figyelve a nézőtérben tűnt fel. A következő, számomra fontos esemény vele és tőle 2022. április 12-én, ugyancsak a Müpában, az *Álmatlanság* első itthoni előadása volt, méghozzá a 2021-es berlini ősbemutató komplett énekesi gárdájával. Kivételes összművészeti hatást keltett, amelyhez persze hozzájárult Jon Fosse balladisztikus *Trilógiájának* előzetes elolvasása. A tavaly Nobel-díjjal kitüntetett norvég író felfedezését így áttételesen Eötvösnek köszönhettem.

A budapesti dalszínház felkérésére született első – és immár sajnos utolsóvá lett – magyar nyelvű operája. Állítólag ez a tizenharmadik opus az operái sorában, de valójában nem tudni, pontosan hány-

Fotó: Marco Borgreve

dik. Beletartoznak-e a rövidebb lélegzetű, „kamara jellegű” zenésszínházi kísérletei, vagy mi a helyzet *Az ördög tragédiájával*, amelyet „visszavont”, és alapjaitól átdolgozva egy másik művet kreált belőle? Az itthoni megbízásra Krasznahorkai Lászlótól kerestem alkalmas szűzsét. Először *Az utolsó farkast* rebesgették, végül Eötvös *Az ellenállás melankóliája* mellett döntött. (Különös véletlen, hogy a francia Marc-André Dalbavie párhuzamosan ugyanebből írt azonos című operát, amelyet június végén a berlini Staatsoper Unter den Linden tűz műsorra, Valuska János szerepében Philippe Jarousskyval.)

A *Valuska* ősbemutatójára 2023 decemberében az Eiffel Műhelyház Bánffy Miklós termében került sor. Hirtelen ötlettől vezérelve viszem magammal a könyvet, arra gondolva, hogy a zeneszerző mellett talán ott lesz Krasznahorkai László, netán még Tarr Béla is, aki annak idején *Werckmeister harmóniák* címmel megfilmesítette a regényt. Jól kalkuláltam, Krasznahorkai magas, kalapos figuráját nehéz nem észrevenni az előtérben gyülekezők között. Mivel hasonló kéréssel, egy kisebb kötetstóccal már az információs pultnál is megállították (tehát másnak is eszébe jutott e vissza nem téző alkalom), először kis imázsallűrös vonakodással, de látva, hogy nem nyomulok érte, dedikál. Mosolyogtató a tényszerű, száraz beírás: „Pallós Tamás könyve! Krasznahorkai László. Bp., 2023. december 2-án.” Frappáns, jól alkalmazható megoldás részéről. Krasznahorkais, távolságtartóan személyes.

Eötvös Pétert figyelem ezután, hátha ő is megérkezett már. Az Eiffel „mozdonycsarnokának” közepén egy kerekesszékekben ülő, törődött, ősz úr körül négy-öt ember csoportosul. Odahajolnak hozzá, kérdezik, térdén nyugvó kezét nem tudja emelni, babráló, remegő ujjait fogják meg köszöntői. Talán a kilencvenhét éves Kurtág György lehet, aki

most bizonyosan zenésztársként viszonyozza a hivatási érdeklődést. De nem. Közéltve látom, hogy Eötvös Péter ül ott. Alig hiszek a szememnek. Biztos, hogy ő? A művelt és művészi ambícióktól fűtött, szelíd szavú interjúalany, legutóbbról pedig az *Álmatlanság* élénk, dinamikus vezénylőjének képe él bennem. Hallottam ugyanis, hogy a felépéseit lemondta, de azzal nyugtáztam: e vírusveszélyes időkben bizonyára csak kis pihenésre van szüksége. Igazán komoly baj lehetősége fel sem merült bennem. Már régóta egy újabb beszélgetés tervét forgattam magamban, érdekelt, hogy mit olvas, mit tanulmányoz éppen; mibe kezd a *Valuska* után. Mi az oka, hogy – tapasztalatom szerint – kerüli a feszült, „harsány” finálékat, és jóformán minden műve, ha „szigorú” is, csöndes, melankolikus beletörődéssel, lírai rezignáltsággal zárul? Egyáltalán – a romantikától máig – miért nélkülözi a magyar klasszikus zene, az operák zöme a hatásos, földrengető drámai erőt? Mert zenei szempontból is vérünkben a líra, a tépelődés, a virtus, a ritmus, a hagyomány, az érzelemgazdagság, a lélektani mélyfúrás igénye, a humor, az abszurd, a groteszk, vagyis minden szükséges és azon túli összetevő, a csalhatatlan drámai/dramaturgiai érzék viszont hiányzik. Mit gondol a kortárs „magyar opera” 20. század végi és 21. század eleji nemzetközi virágzásáról, amit Ligeti György indított el a *Le grand macabre*-ral, ő, Eötvös vitt tovább, és amelyhez aggyastyánként – az eddig csak az apró formák mestereként ismert – Kurtág György is hozzájárult a maga részét *A játszma végével*.

Közben Krasznahorkai László is odaér, leguggol Eötvös Péter mellé, elbeszélgetnek; az író szemében figyelem és együttérzés, a zeneköltő elmereng. Micsoda fotótéma! Művészeti csúcstalálkozó; az Eiffel ebben a pillanatban az irodalmi és a zenei világ központja. Jóllehet kerülem az ilyesmit, illetlennek tartom, messziről lekapom

őket a telefonnal. Három sebes próbálkozás, három életlen, raszteres fotó. Nem törölöm; az emlékkép úgyis túlpontos marad. Szól az előadás kezdetét jelző mozdonyhang. Eötvös Péter kerekesszékeiben ülve, a nézőtér első sorának jobb széléről, a zenekari árok mellől követi a Varga Bence által rendezett előadást, a *Valuska* első nyilvános megszólalását.

A nyelvet, a témát, az életérzést, a pszichét tekintve ízig-vérig magyar opera. Abban is, hogy amolyan sírva nevetős; műfaji meghatározása: „commedia tragica”. Eötvös sűrít, tömörít, rövidít, átszerkeszt, hangsúlyokat helyez át, zenei tükre mégis homálytalan mását adja *Az ellenállás melankóliájának*. A komponista a magyar szavakkal, a szavak ritmikájával is játszik. Figurái komoly karikatúrák; teatralitásuk ellenére olyannyira valóságos, hétköznapiak, hogy abszurd realitásuk rögvest elfojtja az esetleges derűingert. A zene, csakúgy, mint Krasznahorkai monokróm regénye, irritál, nyomaszt, elborzaszt, megrendít. *Valuska* János, „a részvét bölcse, a balga szent”

korunk Parsifalja, csakhogy léte, áldozata – látszólag – hiábavaló. A lezárás mikroapokalipszis. Egyszerre személyes és univerzális. Most derül ki, milyen jó választás volt ez a regény a zenei vallomáshoz. Mint utóbb kiderül, az utolsóhoz.

A *Valuska* premierjén a közreműködők a színpadról tapsolják a zeneszerzőt, a nézőtérben a közönség állva ünnepli; Marton Éva felpattan a helyéről, a megindultság lendületével külön is gratulál neki. Valaki

a bennfentesek közül mögöttem megjegyzi: holnap viszik külföldre kezelésre. Eötvös tehát megvárta a bemutatót. Elgyöngült kezeit emelgeti üdvözlésképpen. A megtört arcáról nehéz érzelmeket leolvasni, csak sejteni lehet, mi játszódik le benne. Igazolás? Elégtétel egy élet munkájáért? Évtizedek teljesítményét és a hazatérését honorálják a jelenlévők a bravókkal tarkított ovációval, a kitüntető tapssal, amely mintha nem is akarna véget érni...

Pallós Tamás

Fotó: Nagy Attila (MÁO)

Iancu Laura

Övéi között az Idegen

hiszek a madaraknak
hiszek a száradó sárnak
maradék beszédét mondják
a maradék tisztaságnak

milyen üres a várakozás
hogy elgyengít
az ég mozdulatlansága
a sehonnan-sehová tartó
emmauszi felhők mögött

hiába vallat
hiába kéri a szavakat
a reggeli ima
nem tudom a madár nevét
és nem tudom
kinek a lábnyoma keményedik
nekem elég hogy erre járt
s nyomorúságunkkal teleszívta
feltámadt tüdejét

Magam vagyok

beszéltem a tűzzel
megérti félelmem
maga is ezer lánggal
kapaszkodik a nehezen
száradó fába és oda
megy ahová esik
ahol végül megadja magát
mint bekerített vad
és felöltözik hamuba

magam vagyok a fa
a tűz a láng
a zsákmány
akárhonnan támad
az érzés a gondolat
a magam ellensége magam vagyok
négy szóval írják nevemet
világít éget meleg enyészet

Magyarok a nagyvilágban

Fotókiállítás a Szépművészeti Múzeumban

A fényképezés mostanában különösen az érdeklődés középpontjába került, nyilván nem véletlenül. A múzeumok, hacsak tehetik, ennek megfelelően adnak is kiállítóteret a fotósok munkáinak. A digitális korszakban elképesztően megnőtt a képkészítők száma. Egyszerűen úgy fogalmazhatunk: manapság mindenki fényképez. Elég magunkkal vinni a mobiltelefont, a kijelzőn megérinteni a szükséges „gombot”, és már készülhetnek is a fotók hihetetlen mennyiségben, s persze a legváltozatosabb minőségben. Igényes és igénytelen fényképek milliói kerülnek fel naponta a világhálóra. Mint tudjuk, nem volt ez mindig így. Az úgynevezett analóg fényképezés idején kellett hozzá gép, film és labor, ahol a negatívot előhívták, s nagyításokat készítettek róla általában papírra, korábban fém- vagy üveglemezre. Ebből is látszik, hogy költséges dolognak számított a fényképezés: spórolni kellett a negatívval, az expozícióval. Fontos volt a megfelelő világítás, az élesség és a záridő beállítása is, hiszen nem létezett még mesterséges intelligencia, amely szinte magától beállítja a készülék kép paramétereit.

Nemrég írtunk a Millennium Házában rendezett *Mélység/Élesség – Remekművek a Magyar Fotográfiai Múzeum gyűjteményéből* című nagyszabású tárlatról, amely átfogó képet nyújt a magyarországi fényképezés múltjáról. A Szépművészeti Múzeumban látható kiállítás az Amerikai Egyesült Államokba kivándorolt magyar származású fotográfusok munkáit mutatja be, most először. A tárlat a történészek által rövid 20. századnak nevezett, az első világháború kezdetétől a Szovjetunió összeomlásának kezdetéig tartó időszakban Amerikában otthonra találó magyar fotóművészek munkásságából ad válogatást. A több mint százhetven művet felvonultató anyagban harminckét olyan alkotó szerepel, akik meghatározónak tekinthetők az Egyesült Államokban letelepedett fotográfusok közül. A képek jó része, százhusz alkotás tizenhét amerikai gyűjteményből érkezett Budapestre. Láthatunk felvételeket André Kertészről, Kepes Györgytől, Moholy-Nagy Lászlótól, Robert Capától, Munkácsi Mártonról, illetve olyan fotósoktól is, akik talán kevésbé ismertek, mint például Kondor László, Lőrinczy György vagy Nicolas Muray. Brassai szintén világhírű magyar fotós volt, de tőle nem szerepelnek képek a kiállításon, ő ugyanis Párizsban élt és működött.

A legfontosabb a *meglátás*, észrevenni a témát, és időben exponálni – így születik meg az alapanyag, amiből jó kép lehet. Az

előhívás és a nagyítás során aztán a fotó készítője kiválaszthatja a legjobb képkivágást, ami a téma lényegét fejezi ki. Persze nem feledkezhetünk meg a fotós legfontosabb tulajdonságáról, a *kíváncsiságról* sem; ha ez hiányzik valakiből, sosem lesz jó fotográfus, mert megörökíteni az ember csak azt akarja, ami érdekli. E felsorolt tulajdonságokat, ismérveket mind felfedezhetjük a Szépművészeti kiállításán.

Lőrinczy György: Wall Street, New York

A tárlat első felében látható egy kis méretű André Kertész-kép 1917-ből, amely a Kálvin téri Danubius-kútról és a református templomról készült, még hagyományos stílusban. A falon ezt olvashatjuk a magyarországi kezdeteiről: „A 19. század második felében a fényképezés a világ többi országához hasonlóan megragadta az emberek képzeletét. Amatőr és professzionális fotográfusok egyaránt kihasználták a George Eastman által alapított Eastman Kodak vállalat fényképezőgépei révén elérhetővé váló művészeti forma lehetőségeit. Leginkább romantikus, idilli hangvételű piktorialista stílusban alkottak, amely az 1920-as évek végére »magyaros stílusként« vált ismertté. Az irányzat a nemzeti identitást a vidéki és egyéb néphagyományokhoz kapcsolódva fogalmazta meg, nem pedig a fotográfia világán hamarosan végigsöprő modernizmus jegyében.” A későbbiekben pont André Kertész volt az egyik, aki szakítani tudott a konzervatív szemlélettel, és újszerű fotográfiái látásmóddal, merész képkivágásokkal vált a műfaj megújítójává.

A magyarok sikerességének remek bizonyítéka Kertész életútja. Fiatal korától fényképezett, és már a korai képein is fellelhetők később ismertté vált stílusjegyei. 1925-ben Párizsba költözött, ahol szabadúszó fotográfusként különféle lapoknak dolgozott, a *Frankfurter Illustriertétől* a londoni *The Timesig*. 1927-ben volt az első önálló kiállítása az Au Sacre du Printemps avantgárd galériában. Sikerei ellenére 1936-ban New Yorkba tette át székhelyét, ahol 1947-ig nem túl jó anyagi körülmények között élt, de ekkor leszerződött a Condé Nast kiadó. A következő másfél évtizedben mintegy háromezer fotóval bővítette életművét. A művészeti világ 1964-ben fedezte fel, amikor a New York-i Museum of Modern Artban megnyílt retrospektív kiállítása. Azóta a 20. század egyik legjelentősebb fotográfusaként tartják számon.

A Szépművészeti Múzeum kiállítása rámutat arra, hogy a fotó készítésének mennyire fontos része – a képkivágáson túl – a kontraszt, a ritmus és az ellentét (formai, nagyság- és irányellentét, sötét és világos kontrasztja stb.). A merész képkivágásra jó példa Kálmán Béla cím nélküli kompozíciója. Zebrán áthaladó gyalogosok láthatók a kőkeményre exponált felvételen. Annyira erős a kontraszt, hogy szinte már grafikai hatást kelt. A kép Chicagóban készült az 1960-as évek végén. Kálmán neve itthon kevésbé ismert; ő 1956-ban ment ki Amerikába, Chicago és New York után Bostonban telepedett le, ahol saját műtermet nyitott, és sikeres reklámfotós lett.

A kiállítás nyolc szekcióra bontva mutatja be a magyar származású alkotók munkásságát Berlinton Párizson át egészen a New Yorkban, Chicagóban és Hollywoodban dolgozó fotósokig. Megismerkedhetünk a fotóriport készítésének kezdeteivel, és a divatfényképezés titkaiba is bepillantást nyerhetünk néhány remek fotó segítségével.

Az egyik legfontosabb kategória: a riportfotó. Ahogy a divatfotózásnak, úgy e „műfaj” kezdeményezőjének is sokan Martin Munkácsit tartják. Az 1920-as években nagy szenzációt keltett a legkülönbözőbb sporteseményekről (autóversenyekről, futball-

Murray Miklós: Frida Kahlo kék ruhában

mecsekről) készült riportjaival. Módszere megteremtette a sportfényképezés máig érvényes irányelveit. A legendás Henri Cartier-Bresson Munkácsi hatására lett fotográfus. Így méltatta azt a képet, amelyet Munkácsi 1931-ben készített három, az óceánba gázoló fiúról: „Életemben egyetlen fotográfiai alkotás hatott rám (...) Micsoda életöröm és képi gazdagság! Ez a fotó a mai napig magával ragad.” Munkácsi egyszerű filozófiát vallott a jó fotó készítéséről: „Egy ezredmásodperc alatt meglátni azt, ami mellett a közömbös emberek vakon elmennek – ez a sajtófotó lényege. És amit ezen ezredmásodpercen belül meglátunk, azt a következő ezredmásodperc alatt rögzíteni kell – ez pedig a sajtófotó gyakorlati oldala” – olvashatjuk a kiállítás magyarító szövegei között. Ő azonban nemcsak a riportfotóban jeleskedett, hanem, mint említettük, a divat-

fotózásban is az élen járt.

Színes felvétel is akad a kiállított fényképek között, de a többség fekete-fehér nagytáblás. A színesek közül kiemelkedik Murray Miklós *Frida Kahlo kék ruhában* című portréképe 1939-ből. Murray jelentősen hozzájárult a magazinok színes kiadásához. 1931 júniusában, a világon elsőként, az akkor népszerű *Ladies' Home Journal* női magazin *Móka a strandon, a legszínesebb módon* címmel két oldalon közölte a közvetlenül színes eredetű, négy színnyomásos eljárással sokszorosított fotóit. A 21. században már elképzelhetetlen egy színes nélküli világ, ám az 1930-as évekig a magazinok és a mozifilmek is fekete-fehérek voltak, csakúgy, mint az új találmány, a televízió képe.

A modernizmus, a szürrealizmus és az absztrakció mélyen gyökerezik számos magyar származású amerikai fotós munkásságában, az alkotók esztétikai és technikai megközelítésében. A 20. századi fotográfiára gyakorolt hatásuk vitathatatlan. Bár számos magyar születésű fotós élt Amerikában, származásuk gyakran nem ismert a nagyközönség és nemritkán a szakma előtt sem. 1932-ben a Brooklyn Museum *Nemzetközi fotográfusok* című kiállításának harminckilenc alkotója közül tizennyolc amerikaiaként, hét franciaiként és tíz németként szerepelt a tárlaton. André Kertészt, az emigráns magyar fotóst, aki négy évvel később kivándorolt az Egyesült Államokba, a francia alkotókhoz sorolták. A szintén magyar származású Moholy-Nagyot pedig, aki 1937-ben telepedett le Amerikában, a német fotósok között említették.

A Szépművészeti Múzeum kiállításán persze az említetteknek kívül még sok más alkotó képeit is láthatjuk. Tekintettel arra, hogy például Robert Capa háborús fotói és életképei elég közismertek, most nem ezeket emeltük ki. Moholy-Nagy László és Kepes György újszerű képei is kiválóak, ezek ugyancsak hosszabb elemzést érdemelnének. Mindkettőjük munkássága nemzetközileg is jelentős és máig meghatározó.

(A Kertész, Moholy-Nagy, Capa... – Magyar fotóművészek Amerikában, 1914–1989 című tárlat augusztus 25-éig tekinthető meg a Szépművészeti Múzeum harmadik emeletén, az időszaki kiállítóterben.)

Szöveg és kép: Mészáros Ákos

André Kertész: Tüzlépcső New Yorkban

Ami nekünk kortárs, az unokáinknak már klasszikus

Megnyitotta legújabb időszaki kiállítását a Bibliamúzeum. Ezúttal a Böhm-gyűjtemény 1945 előtti, főként nagybányai festményeivel, valamint második világháború utáni konstruktivista és kortárs alkotásaival várja a közönséget. Az erdélyi művészet közép-európai kontextusban mutatkozik be, így sokszínűsége mellett a folytonosságot, nemzedékről nemzedékre való formálódását is nyomon követhetjük.

Nemzedékről nemzedékre – ezzel a címmel nyitotta meg legújabb időszaki kiállítását a Bibliamúzeum, amely a Böhm-gyűjtemény képeiből válogatott. A tárlat címe kevésbé az egyes, bemutatott festményekre, inkább a gyűjteményre és a gyűjtőkre utal. Timár Gabriella, a Bibliamúzeum vezetője a tárlat megnyitóján elmondta: „Előbb szeretnénk meg a Böhm családot, mint hogy igazán ismertük volna a gyűjteményüket. Feledhetetlen az első találkozás, amikor itt, a Ráday Gyűjtemény gyönyörű műemlék könyvtárában leültünk ismerkedni, beszélgetni a két Böhm Józseffel. Itt ücsörögtünk, és terveztük, hogy egyszer majd lesz egy kiállítás ebben a térben abból a szép anyagból, amely az övék. Különös kincs, ha nemzedékről nemzedékre áldás kíséri egy család életét, ahogy ezt a Bibliában Isten ígéri; ígéri a hűséget, mert Isten jó.” A múzeumvezető hangsúlyozta, szereti a Böhm család szépségét és örömet megosztani akaró vágyát. „Az értéket nem elég látni, gyűjteni, hanem tudni kell láttatni is.” Elárulta, óriási élmény volt kiállítást rendezni Böhm Józseffel, mert a társukká lett a munka során, együtt élvezték, ahogyan alakultak a múzeum terei, falszakaszai. „Jó felfedezni minden alkotásban azt, hogy miként lesz az ember alkotótársa a nagy alkotónak. Ahogyan Makoto Fujimura fogalmazott: »Isten szeretetből teremtett, mert természetének része az alkotás.« A művészet Isten áldása; alkotótársakká tesz minket, alkotótársakká teszi az alkotókat.”

Idősebb Böhm József az 1960-as években kezdett műgyűjtéssel foglalkozni. Semmilyen művészi, művészettörténeti előképzettséggel nem rendelkezett – orvos volt, a marosvásárhelyi magyar egyetemen végzett –, de fejlesztette magát, és hamar beletanult. Sokat segített neki Jakobovits Miklós festő, akivel Nagyváradra költözésük után ismerkedett meg. Az ekkor már neves művész praktikus tanácsokkal látta el, később pedig fiát is támogatta. Elsősorban nagybányai művészek alkotásait vásárolta (Ziffer Sándor,

kisebbségekhez tartozó alkotók munkái. Műkereskedelmi szempontból értékes képeket, tárgyakat nem lehetett kivinni az országból, számtalan alkotást védettséggel alá helyeztek. A Böhm családot feltehetően lehallgatták, így tudták meg róluk, hogy gyűjtésbe kezdtek. Megjelent otthonukban a rendőrség, és több festményt felvettek a védettségi listára, így amikor 1981-ben elhagyták az országot, hátra kellett hagyniuk ezeket. Németországba költöztek, ahol ifjabb Böhm Józsefet eleinte nem érdekelte a gyűjtés, de 1997-ben egy nagybányai művészeket bemutató, Düsseldorf környéki kiállításon megismerkedett a gyűjtői közeggel, amely beszippanította. Innentől kezdve egyre inkább bevonódott a családi „vállalkozásba”, majd apja halála után teljesen átvette annak kezelését.

Ifjabb Böhm József erdélyi származású, szász felmenőkkel is rendelkező, Németországban élő neurológus orvos, műgyűjtő. Marosvásárhelyen született, apja és anyja szintén orvosként dolgoztak. Kolozsváron kezdte meg tanulmányait, majd családja 1981-ben Németországba emigrált, az orvosi képzést már ott fejezte be. A freiburgi kórház intézetvezető főorvosa lett. A családi örökséget, a műgyűjtést 1997 óta folytatja. Édesapja, idősebb Böhm József 2021-ben halt meg.

Idősebb Böhm Józsefhez képest fia igyekezett a nagybányai művészek alkotásain túlmenően is gyűjteni. Az apa főként a klasszikus nagybányai művészek, valamint kortárs erdélyi alkotók munkáit vásárolta. Erdély nemzetiségi és kulturális szempontból is rendkívül színes közeg, magyarok, románok, németek, zsidók, örmények éltek itt együtt. Ez értelemszerűen sajátos művészetet is teremtett, amely a Böhm családot is „megfertőzte”. Ifjabb Böhm József a Kós Károly-i transzilvanista gondolatvilág jegyében bővítette a gyűjteményt. Utánanézett a száz művészeknek (Mattis Teutsch János, Henri Nouveau, Fritz Kimm, Hans Eder), és egy német anyagot is felépített, valamint a második világháború utáni erdélyi alkotóktól is gyűjtött. Emellett létrehozott egy közép-európai kortárs gyűjteményt, amelyben jelentős szerepet kaptak a konstruktivista művészek. Ingo Glass bányai szobrász hívta fel a figyelmét arra, hogy a Habsburg Birodalom népei körében igen erős a fogékonyság a konstruktív művészetre. Felismerte, hogy a német kulturális közegben sokkal könnyebben tudják megemészteni a magyar művészek munkáit, ha azokat közép-európai kontextusban találják. A magyarokon felül lengyel, cseh, szlovák, német, osztrák és svájci alkotóktól is vásárolt.

A család harmadik nemzedékét ifjabb Böhm József fia képviseli a gyűjtésben. Böhm Márton a Nemzeti Galériában végzett szak-

Perlrott-Csaba Vilmos, Jándi Dávid), amelyekhez erős érzelmi szálak fűzték. A Ceaușescu-érában ez a tevékenység nem számított veszélytelennek, a múzeumok tereiből eltűntek a nemzeti

mai gyakorlatot, hogy jobban megismerje az erdélyi művészetet, egyébként feleségét is ott ismerte meg. Később Csíkszeredában is dolgozott, illetve közép-európai kultúrdiplomáciát tanult az Andrássy Egyetemen. A kiállítás megnyitóján elhangzott, hogy Böhm Márton nagypapjától megörökölte a rámak iránti rajongást. Idősebb Böhm József szinte valamennyi keretet maga készítette, nyugdíjazását követően sajátította el ezt a mesterséget. „Nagyon jó szeme van, látja a hibáimat is gyűjtés közben. Néha mondja is, hogy »apa, a konstruktívoknál azért vigyázz kicsit, ne vidd túlzásba«. Nagyon remélem, hogy tovább tudja vinni a munkát” – fejtette ki ifjabb Böhm József a kiállítás megnyitóján, ahol Ébli Gábor esztétával beszélgetett. Az ünnepi eseményen a Kollár vonósnyegyes segítette a tárlatra való ráhangolódást.

A Bibliamúzeumban első alkalommal rendezték be az új kiállítótérreket a pincerészben. Itt kaptak helyet az 1945 utáni konstruktív művészek alkotásai. Többek között Fritz Kimm, Kiss Béla, Lakner László, Jakobovits Miklós, Maurer Dóra, Haász István, Konok Tamás, Mengyán András, Bak Imre és Fajó János munkáit tekinthetik meg a látogatók. Ifjabb Böhm József meg is jegyezte a megnyitón: ha édesapja itt lehetne, biztosan nehezen venné tudomásul, hogy az alsó szintet a konstruktivisták uralják. „De hát így van ez a gyűjtésben, a következő generáció továbbmegy, és a saját ízlésének megfelelően viszi tovább a gyűjteményt” – tette hozzá. Amennyiben az érdeklődőket elsősre megriasztaná a gyűjtemény e szekciója, érdemes részt venni Fodor Éva művészettörténész április 25-ei szubjektív tárlatvezetésén 16 óra 30 perctől. A kiállítótér földszintjén a 1945 előtti klasszikus modern erdélyi festmények, valamint egy pár avantgárd kép látható. A megnyitón elhangzott, ez az első alkalom, hogy egyazon kiállításon kap helyet a Böhm-gyűjtemény klasszikus, valamint kortárs része. Ébli Gábor kiemelte, ennél csak az volna bátrabb, ha egy térben, egységben kezelnék a teljes anyagot. „Ennek a gyűjteménynek a legfontosabb üzenete az, hogy a művészet folytonos. Az egyetlen, ami számít, az a minőség. Most még kortársnak érzünk valakit, majd az unokáink klasszikusként hivatkoznak rá” – mondta.

Felvetődik a kérdés, hogy a gyűjtőkön kívül mi köti össze ezeket a munkákat. A mára már nagyjából több mint háromszáz darabos gyűjtemény száz évet ölel fel. A műveket leginkább a közép-európai örökség kapcsolja egymáshoz. A megnyitón az egyes képek történeteivel is igyekeztek bemutatni ezt; megtudhattuk, milyen gondolatvilág, élmények, feszültségek húzódnak meg az alkotások mögött. Kihajtható füzetet is készítettek a múzeum dolgozói, amelyen egy-egy kérdés, rövid történeti adalék segítségével hozzájuk közelebb a műveket a látogatókhoz. A kiadványból megtudhatjuk például, hogy Ziffer Sándor zsidóként megjárta a haláltáborokat. Mozgásában korlátozott volt, ezért több olyan képe is készült, amelyet a műterme ablakából festett. Hans Eder, az egyik legjelentősebb brassói születésű szász festő „ablakos” csendéletein szinte mindig megjelenik egy kaktusz, egy szoborpár és gyümölcsök, valamint Brassó látképének egy részlete. Más párhuzamokat is

felfedezhetünk a kiállításához készült kiadványokon. A füzetek címlapján, illetve a plakátokon is Fritz Kimm *Maja Philippi* című, közel életnagyságú portréját láthatjuk, ami feltehetően a lány édesanyja, a rajzolóként, festőként és szobrászként is ismert Margarete Depner megrendelésére készült. Érdekeség, hogy később a lányból híres történész lett. A megnyitón ifjabb Böhm József elárulta, ez a család egyik kedvenc képe, a lánya szereti leginkább a portrét. Róla ugyancsak készült egy festmény, amely a gyűjtemény fontos darabja. Ezt Jovián György, a család barátja festette, akinek egyéb munkái megtekinthetők a kiállításon. A képek által megjelenített formavilágban is megfigyelhető egyfajta folytonosság. A földszinti tárlat az avantgárddal ér véget, majd folytatódik az alsó térben a konstruktivistákkal, így rajzolva ki jól követhető ívet.

A megnyitó végén ifjabb Böhm József spontán tárlatvezetést tartott a megjelent érdeklődőknek a kiállítás konstruktivista szekciójában. A lelkesedés és a rajongás, amellyel magyarázott, megerősítette, amit különböző interjúk alkalmával többször is elmondott már: számára a gyűjtés folytatása nemcsak a szülei munkássága iránti tisztelet megnyilvánulása, hanem belső szükséglet is. A művek bemutatását missziónak tekinti, úgy érzi, ezzel hozzájárulhat ahhoz, hogy az erdélyi művészetről teljesebb, árnyaltabb, pontosabb kép alakuljon ki a közvéleményben. „A művészet számomra nem befektetés, hanem szenvedély” – szögezte le korábban.

Összességében ismét egy rendkívül gazdag tárlatnak adott helyet a Bibliamúzeum, amely új kiállítótérrel is várja a látogatókat. A nagybányai képek talán nagyobb tetszést aratnak majd az érdeklődők körében, de kiváló alkalmunk nyílik most arra, hogy belekóstoljunk a konstruktivista képek, szobrok világába, és kötődést alakítsunk ki egy másik nemzedék művészetéhez is.

(A múzeumok éjszakáján, június 22-én Böhm József tart tárlatvezetést.)

Pap Lázár
Fotó: Füle Tamás

TABUK NÉLKÜLI VITAESTÜNK FOLYTATÓDIK!

**1956 két meghatározó nemzeti hőse:
Mindszenty József és Nagy Imre**

2024.05.06. 17:00, Mindszentyneum Zalaegerszeg

**Dr. Soós Viktor Attila egyháztörténész és
Kovács Gergely posztulátor,
a Mindszentyneum kurátorai ismét válaszolnak.**

Küldje el kérdéseit a forradalomról, kettejük kapcsolatáról és történelmi megítéléséről 2024.05.01-ig:
rendezveny@mindszentyneum.hu

Jégen, földön, tűzben

A sorozat nem vész el, csak átalakul. Aztán visszatér, s bár sokszor csak részben, néha egészben. Van, amelyiket újragondolják, akad olyan is, amit folytatnak, csak mégsem, és láthatunk olyat is, amely kiegészíti az előző évadokat. A *sógun* (Shogun) gyermekkorunk kedvelt sorozata volt. James Clavell hőseivel – új formában – most ismét találkozhatunk. De a *True Detective* és a Tom Hanks, valamint Steven Spielberg nevével fémjelzett, a második világháborút bemutató sorozat is újraéledt.

Több mint negyven évvel ezelőtt mutatták be nálunk is *A sogun* (Shogun) című sorozatot, amely James Clavell nagyívű regényéből készült. Ebben John Blackthorne-t Richard Chamberlain alakította, míg Toranagát Mifune Tosiró, aki Kurosava Akirával is dolgozott együtt. Clavell regénye valós eseményeken alapul. A Japánt egyesítő Tojotomi Hidejosi 1598-ban két tanácsot hozott létre, halála után ezek irányították az országot. A két, legnagyobb befolyással rendelkező hadúr, azaz daimjó, Tokugava Iejaszu és Isida Micunari összecsapásából az előbbi került ki győztesen, így ő lett a sógun, Japán legfőbb ura. Tokugavának volt egy angol tanácsadója, William Adams tengerész, aki később hajókat is épített neki. A sorozatban Tokugavát Toranagának (Szanaada Hirojuki), ellenfelét Isidónak (Takehiro Hira), Adamset pedig John Blackthorne-nak (Cosmo Jarvis) hívják.

Blackthorne, az Erasmus nevű holland hajó angol navigátora néhány társával zátonyra fut Japán partjainál. A helyiek előbb megfürdetik, megetetik és felöltöztetik, majd verembe, később nyomorúságos cellába vetik. Sorsa csak akkor kezd jobbra fordulni, amikor Toranaga és Isidó is rájön, hogy a navigátor – japánul Andzsín – értékes tudás birtokában lehet. Végül helyzeti előnyét kihasználva Toranagának sikerül magával vinnie az angolt, a sziget kereskedelmét és misszióját kezükben tartó portugál jezsuiták nagy bánatára.

A regény azért lehetett nagy siker, mert remekül mutatta be a két, egymástól oly sokban eltérő civilizáció találkozását. A japánok, akik kifejezetten büdösnek tartják az európaiakat, rendszeresen fürdenek, Blackthorne viszont úgy tartja, hogy a víz és a levegő terjeszti a betegségeket. Andzsín-szan meglepve állapítja meg, hogy Oszaka nagyobb város, mint London, ahogyan azt is, hogy tiszta, és utcáin nincsenek koldusok. Nemcsak a nyelvben, hanem a gondolkodásban és a viselkedésben is van különbség: a japánok rendkívül sokat adnak a megfelelő udvariassági formákra, látszólag mindig nyugodtak, de a nők minden szempontból alárendeltjei a férfiaknak, a helyiek szexualitásról alkotott képe pedig egy európai számára egyenesen megbotránkoztató. A japánok a muskéta harctéri használatát tisztességtelennek tartják, ugyanak-

kor egy samuráj szemrebbenés nélkül végez egy kellemetlenkedő paraszttal. A japán felfogás szerint a különböző rangú emberek között szakadéknyi a távolság, míg Blackthorne szerint a parasztot is emberszámba kell venni, nem csak a samurájt.

A történet 1600-ban kezdődik, az emberi civilizáció középpontja ekkor még valahol Ázsiában volt. A változás azonban már elindult. Ezt jelzi az is, hogy Andzsín-szan a szárazföldön kénytelen ugyan átvenni a helyiek szokásait, alkalmazkodnia kell a gondolkodásukhoz is, ám a tengeren ő van otthon. Az európaiak ágyúkkal felfegyverzett, hatalmas hajói a japánokban is tiszteletet ébresztenek, nem beszélve a „keleti barbár” elképesztő földrajzi ismereteiről. „Az élet és a halál ugyanaz” – hangzik el a könyvben, de a sorozatból is kiviláglik, hogy egész másként gondolkodik erről egy japán és egy európai. A helyiek látszólag könnyedén lemondanak az életükről, míg Blackthorne ezt egyenesen örületségnek tartja. Rá kell azonban jönnie, hogy a japánok valahogy mélyebbre látnak az élet rejtelmeibe, ezért fogadják olyan könnyen a halált. Bár „Japánban japánnak lenni bölcs dolog”, Blackthorne megtartja identitását, a szorító körülmények ellenére sem válik japánná, azután sem, hogy a japán civilizációs fölény nyilvánvalóvá válik számára. Az angol a bünt és a lelkiismeretet tartja eleven valóságnak, Andzsín-szanként ehhez hozzá kell illesztenie a becsületet, a hűséget és a kötelességet.

Bár a regény kicsit talán túl lett írva, a kibontakozó emberi kapcsolatok szövevényét irodalmi szinten jeleníti meg. A *sógun* sorozat – amely igyekszik követni a könyv menetét – atmoszférája remek, nagyszerűen él a technika lehetőségeivel, de a színészi alakításokra sem lehet panaszunk. Itt az ideje, hogy levegyük a polcra Clavell klasszikusát.

A *True Detective* Nic Pizzolatto forgatókönyvíró-rendező ötlete volt. Az első évadot tíz évvel ezelőtt mutatták be Matthew McConaughey és Woody Harrelson főszereplésével. A sajátos hangvételű és atmoszférájú, néhol filozofikus, néhol hátborzongató thriller nagy siker lett, így elkészülhetett az egymástól független második és harmadik évad is. A negyedik széria (Night Country – Éjszakai vidék) író-rendezője Issa López volt, Pizzolatto ezúttal csak producerként működött közre.

Alaszkában járunk, éppen a hetekig tartó éjszaka kezdetén. Ennisben, a képzeletbeli kisvárosban meghökkenő, sőt, rémisztő

eset történik: a jégmezőn megtalálják a közeli kutatóállomás – férfi – tagjainak jégbe fagyott, ruhátlan holttestét. A városi rendőr, Liz Danvers (Jodie Foster) és a bennszülött állami detektív, Evangeline Navarro (Kali Reis) némi lamentálás után együtt kezdenek nyomozni ebben a vérfagyasztó ügyben. Fontos adalék, hogy néhány

éve történt egy gyilkosság, amelynek során valaki megölt egy nőt egy jégbarlangban. Ez az eset nagy hatással volt Navarróra, így még mindig nem mondott le arról, hogy kézre kerítse a tettest.

Már az elején érdemes jelezni, hogy bár a sorozat a közepe táján mintha horrorba fordulna, valójában végül nem megy át valamilyen erőltetett, természetfeletti okokra visszavezethető, ijesztgetős filmbe. A baljós atmoszféra persze mindvégig megmarad, de mi mást várunk egy történettől, amely a sötét jégmezőn játszódik? Alaszka sok ember számára jelent bűvőhelyet, önszántából nem nagyon költözik ide senki. A nap sokáig nem kel fel, utána meg nem akar lenyugodni, nem csoda, hogy ez az összevisszaság próbára teszi az emberek idegeit, így az sem meglepő, hogy az itt élőknek gyakran támadnak sötét gondolataik.

Ennisben egyébként a bánya jelenti a megélhetést, ám mivel erősen szennyezi a környezetet – elsősorban az ivóvizet –, a városka lakói gyakran tüntetnek a tulajdonosok ellen. Az alkotók igyekeznek megadni a tiszteletet az őslakosoknak – a tiltakozók sokszor hangsúlyozzák, hogy „előbb voltunk itt, mint a bánya” –, ám a konfliktusok alapja nem itt van, sokkal inkább valahol az emberi természet mélyén.

A főcíme Billie Eilish *Bury a Friend* című száma, ennek szövegében halljuk e sorokat: „Ha mindannyian elalszunk, hova megyünk?” Ennis valamennyi lakójának vannak kedves halottai, emléküik máig kísérti a szereplőket. Sőt, ebben az esetben a fagyos sötétből mintha időnként elő is bújnának, vagyis tántorognának. Az őslakosok babonához közelítő hiedelemvilágának ugyanis fontos eleme a halottakkal ápolt kapcsolat. Az epizódokban többször előkerül egy rejtélyes kacskaringóábra, néha elgurul egy narancs, ám ezekre, csakúgy, mint a halottjárásra, senki nem ad értelmes magyarázatot. De ez talán nem is baj, lehet, hogy jobb a bizonytalanság, mint valamilyen misztikus válasz.

A karakterek igen erősek, szinte kiemelkednek ebből a ködös háttérből, a szereplők egymással fennálló viszonyai éles kontúrt rajzolnak köréjük. A sorozat ettől lesz igazán érdekes. Mindenki titkol valamit, a kibeszéletlen fájdalmak ott rejlenek legbelül, s úgy tűnik, valami szörnyűnek kell történnie ahhoz, hogy mégis a felszínre törjenek.

Issa López tudatosan az első évad fordított verzióját készítette el: a forróságot, a napfényt és a férfias jelleget felváltotta a hideg, a sötét és a női oldal. Mindez igaz is egy pontig: az első évadban ugyanis az elkövető is férfi volt, ez pedig a negyedik szériában sem változik, sőt, ebben az esetben egy kivételével minden nő pozitív vagy legalábbis szerethető szerepben tűnik fel, míg szintén egyetlen kivétellel gyakorlatilag minden férfi sáros (vagy jéges) valamiben. E trendi vonás ellenére a sorozat felveszi a versenyt az előző három évaddal, úgyhogy a műfaj kedvelői biztosan nem fognak csalódnani.

A 2001-ben készült *Az elit alakulat* (Band of Brothers) – amelynek producere többek között Steven Spielberg és Tom Hanks volt – máig a legjobb háborús filmek közé tartozik. A sorozat a 101. légi szállítási hadosztály 506-os ezredébe tartozó Easy század küzdelmeit mutatta be. *A hős alakulat* (The Pacific), amely 2010-ben készült, a Csendes-óceáni hadszíntérre vitte a nézőt. A legújabb, *A levegő urai* (Masters of the Air) című széria főhősei pedig az amerikai 8. légi hadsereg 100. bombázócsoporthoz tartozó katonái.

Sir Hugh Trenchard már az első világháborúban felvázolta a brit légi hadviselés lehetséges irányát. Ebben fontos szerepet játszott az ellenséges munkásosztály elleni csapás is. A második világháború elején mind a németek, mind a szövetségesek bombázták a városokat, de egy ideig a hadműveletek nem a civil lakosság ellen irányultak. A brit Bombázó Parancsnokság a Coventry elleni támadást Mannheim bombázásával bosszulta meg, ez már területcél-bombázás volt, vagyis a polgári lakosság elleni közvetlen hadművelet. Winston Churchill miniszterelnök 1941-ben „a náci hazája ellen nehézbombázókkal végrehajtott pusztító bombázásról” értekezett, 1942 elején pedig már a Légi Vezérkar direktívá-

jában is ez a cél szerepelt. Az Arthur „Bombázó” Harris vezette brit Bombázó Parancsnokság Köln városát már gyújtóbombával támadta, ettől kezdve ez lett a követett stratégia. A nagyvárosokban – mint Hamburg vagy Drezda – kialakult tűzvihar több tízezer polgári áldozatot követelt.

1942 tavaszán az amerikai 8. légi hadsereg is beszállt a harcba B-17 „repülő erődjeivel” (Flying Fortress). Az amerikaiak a nappal végrehajtott precíziós támadásokban hittek, ezért pedig súlyos árat fizettek, hiszen mind a légvédelem, mind a német vadászgépek számára jól látható célpontot jelentettek. A 100. bombázócsoporthoz „Véres százasnak” is hívták, mert bevetéseik során ők szenvedték el a legnagyobb veszteségeket. Példaként: az 1943. október 10-én, Münster ellen végrehajtott támadás során egyetlen gépük tért vissza a bevetésből. A sorozat nagy része – valószínűleg – éppen ezért szinte másról sem szól, mint a vesztélyes küldetések bemutatásáról. (Egyik-másik gépet szinte rojtosra lőtték, csoda, hogy egyáltalán le tudtak szállni épségben.) A *levegő urai* igazán látványos, a légi csatákat megdöbbenve, mégis érdeklődve nézzük, hiszen valószínűleg ilyesmit élhettek át a repülősök a harcok során.

Az *elit alakulat* egyebek mellett azért is lett annyira népszerű, mert – Stephen E. Ambrose nagyszerű regényére támaszkodva – jól ábrázolta a katonák jellemvonásait: valódi egyéniségeket láttunk még akkor is, ha csak egy-egy epizódnyi szerepet kaptak. A *levegő*

urai meghatározó figurája Gale „Buck” Clevon őrnagy (Austin Butler), John „Bucky” Egan őrnagy (Callum Turner) és Harry Crosby hadnagy (Anthony Boyle). A többi karakter viszont oly mértékben nincs kidolgozva, hogy nem is érdemes megemlíteni őket.

A sorozat első fele olyan, mint egy számítógépes játék: bent ülünk a repülőben, körülöttünk a többi bombázó, majd beindul a légvédelem, a füstpamacsok között pedig védtelenül siklanak a gépek. Aztán minden lenyugszik néhány percre, majd feltűnnek az ellenséges vadászgépek. A sorozat folytatása inkább egy speciális történelemóra hasonlít, amelynek során megismerhetjük a háború egy-egy különleges, eddig kevésbé ismert epizódját.

Az amerikaiak 1944 februárjától tömeges támadásokat hajtottak végre a repülőgépgyárak és az olajipari létesítmények ellen. Megtehették ezt azért is, mert az erődöket a nagyobb hatótávolságra átalakított P-51 Mustang vadászgépek védték. A sorozatban is feltűnnek ezek a gépek, bemutatásukkal a kizárólag afroamerikai katonákból álló Tuskegee egység pilótáinak állítanak emléket. A hadiipar elleni támadások nagymértékben hozzájárultak a győzelemhez, a bombázások ugyanakkor komoly erkölcsi kérdéseket is felvetettek. John Keegan történész szerint a német polgári lakosságot a legkevésbé sem sikerült így megtörni, ráadásul az áldozatok húsz százaléka gyermek volt, és a halottak között nagyszámú nő volt a nő, mint a férfi. Lord Salisbury a brit parlamentben így fogalmazta meg aggályait: „Természetesen a németek kezdték, de mi nem választhatjuk példaképünknek az ördögöt.”

AZ *Új Ember* KÖNYVESBOLT HÚSVÉTI AKCIÓJA

ÁPRILIS 2-TŐL AZ ALÁBBI KIADVÁNYOK
50% KEDVEZMÉNNYEL KAPHATÓK

Fürekésszéték!

Klaus von Stosch
Az iszlám mint kihívás

A kereszténység
és a koronaválság

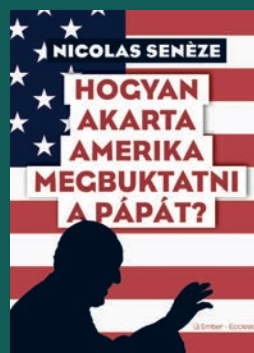
Elekes Szende-Kiss Péter
Repülni tanulunk

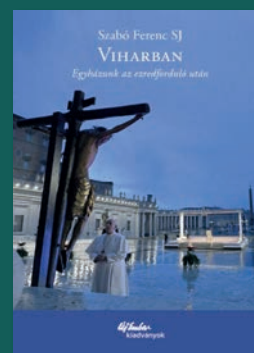
Grzegorz Górný
Gyilkosság
és orvostudomány

Erdő Péter
Nagyböjt és húsvét
járvány idején

Nicolas Senéze
Hogyan akarta Amerika
megbuktatni a pápát?

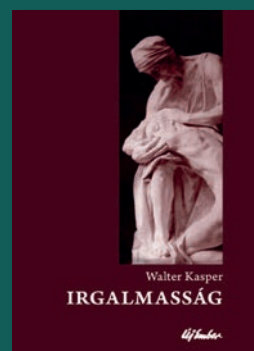
Szabó Ferenc SJ
Viharban

Új Ember zsebnaptár
2024

Keressetek és találtok!

Walter Kasper
Irgalmasság

Új Ember Kalendárium
2024

A könyvek megvásárolhatók az Új Ember könyvesboltban
(1053 Budapest, Ferenciek tere 7-8.), valamint webáruházunkban: bolt.ujember.hu